

**Lamiyə İlqar qızı Hacıyeva,**  
Gəncə Dövlət Universitetinin  
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı  
<https://orcid.org/0009-0004-1527-8600>  
E-mail: [lhajiyeva92@gmail.com](mailto:lhajiyeva92@gmail.com)  
[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).32-35](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).32-35)

## ƏSAS SƏRİŞTƏLƏR VƏ ONLARIN QRUPLAŞDIRILMASI

**Lamiya Ilgar Hajiyeva,**  
doctoral student in the program of doctor of philosophy of Ganja State University

## KEY COMPETENCES AND THEIR GROUPING

**Ламия Ильгар гызы Гаджиева,**  
докторант по программе доктора философии Гянджинского Государственного Университета

## КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ И ИХ ГРУППИРОВАНИЕ

**Xülasə.** Məqalədə göstərilir ki, dünyada əsas səriştələrin vahid razılaşdırılmış siyahısı yoxdur. Səriştələr - ilk növbədə, vətəndaşların hazırlanması üçün cəmiyyətin sifarişindən irəli gəlir. Müasir səriştələr İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, həmçinin Avropa Şurasının keçirdiyi beynəlxalq simpoziumlarda müəyyən edilmiş və qarşılıqlı razılaşmalar yolu ilə qəbul olunmuşdur. Bu səriştələr əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: öyrənmək, axtarmaq, fikirləşmək, əməkdaşlıq etmək, işə başlamaq, adaptasiya olunmaq bacarıqları. Azərbaycan üçün Rusiya və Avropa təhsil tendensiyaları hər zaman əhəmiyyətli olmuşdur. Bununla yanaşı Azərbaycan başqalarından fərqli olaraq “şəxsi” konsepsiyasından əl çəkmir və tərəfdarları bunu milli ənənələrin səciyyəvililiyi ilə əlaqələndirirlər.

**Açar sözlər:** səriştələr, intellektual fəaliyyət, səriştələrin Avropa variantı, təhsil səriştələri, səriştələr qrupu

**Abstract.** The article shows that there is no single agreed list of key competencies in the world. Competencies, first of all, come from the public demand for the preparation of citizens. Modern competencies were defined at international symposia held by the Organization for Economic Cooperation and Development, as well as the Council of Europe, and were adopted on the basis of mutual agreements. These competencies mainly consist of the following: learning skills, search, thinking, cooperation, initiation of activities, adaptation. Russian and European educational trends have always been important for Azerbaijan. At the same time, Azerbaijan, unlike others, does not abandon the concept of a “personal approach”, the supporters of which associate it with the peculiarities of national traditions.

**Key words:** competencies, intellectual activity, European version of competencies, educational competencies, group of competencies

**Аннотация.** В статье показано, что в мире нет единого согласованного перечня ключевых компетенций. Компетенции, в первую очередь, исходят из общественного запроса на подготовку граждан. Современные компетенции были определены на международных симпозиумах, проводимых Организацией Экономического Сотрудничества и Развития, а также Советом Европы, и были приняты на основе взаимных соглашений. Эти компетенции в основном состоят из следующих: навыки обучения, поиска, мышления, сотрудничества, начала деятельности, адаптации. Российские и европейские образовательные тренды всегда были важны для Азербайджана. При этом Азербайджан, в отличие от других, не отказывается от концепции «личностного подхода», сторонники которого связывают его с особенностями национальных традиций.

**Ключевые слова:** компетенции, интеллектуальная деятельность, европейский вариант компетенций, образовательные компетенции, группа компетенций

Aparılmış genişmiqyaslı araşdırmanın sahəsində məlum olur ki, dünyada əsas səriştələrin vahid razılaşdırılmış siyahısı yoxdur. Səriştələr - ilk növbədə, vətəndaşların hazırlanması üçün

cəmiyyətin sifarişindən irəli gəlmiş üçün, belə bir siyahı əsasən müəyyən bir ölkədə və ya bölgədə cəmiyyətin razılaşdırılmış mövqeyi ilə müəyyən edilir. Belə bir razılaşma əldə etmək isə hər zaman mümkün olmur. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı və İsveçrə və ABŞ-ın Milli Təhsil Statistika İnstitutları tərəfindən həyata keçirilən “Əsas sərişələrin müəyyənəşdirilməsi və seçilməsi” adlı beynəlxalq layihəsinin gedişində əsas sərişələrin ciddi tərifi hazırlanmamışdır [1, s. 48]. Avropa Şurasının “Avropa üçün əsas sərişələr” mövzusu üzrə simpoziumu zamanı əsas sərişələrin aşağıdakı ilkin siyahısı müəyyən edilmişdir.

Əsas sərişələr üzrə Avropa variantı:

- öyrənmək: öz bilikləri arasında əlaqələr yaradaraq, onları nizamlamaq; şəxsi öyrənmə üsulları hazırlamaq; öz təlimi ilə müstəqil məşğul olmaq; təcrübədən yararlanma bilmək; problemi həll etmək bacarığı;

- axtarmaq: müxtəlif məlumat bazalarını sorğulamaq; ekspertdən məsləhət almaq; ətrafdakıqlarla sorğu aparmaq; informasiya əldə etmək; sənədlərlə işləmək və onları təsnif etmək bacarığı.

- fikirləşmək: cəmiyyətin inkişaf aspektinə bu və ya digər dərəcədə tənqidi yanaşmaq; keçmiş və müasir hadisələr arasında əlaqələr yaratmaq; cətinliklərə dözməyi bacarmaq; təlim və iş şəraitində siyasət və iqtisadiyyatın vacibliyini görmək; diskussiya zamanı öz mövqeyini qoruyub, fikrini yürütməyi bacarmaq.

- əməkdaşlıq etmək: qrupda işləmək və əməkdaşlıq etmək bacarığı; qərarlar qəbul etmək-münaqişələr və fikir ayrılıqlarını həll etmək; razılaşma əldə etmək bacarığı; müqavilə hazırlamaq və bağlamaq bacarığı;

- işə başlamaq: layihəyə qoşulmaq; məsuliyyət daşımaq; kollektivə və ya qrupa qoşulmaq, ona töhfələr vermək; həmrəylik nümayiş etdirmək; öz işini təşkil etmək bacarığı; hesablamaçı və modelləşdirmə vasitələrindən istifadə bacarığı;

- adaptasiya olunmaq: yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığı; sürətli dəyişikliklər qarşısında çeviklik göstərmək; cətinliklər qarşısında dözümlülük nümayiş etdirmək; yeni həll yolları axtararaq tapmaq bacarığı.

Azərbaycan üçün Rusiya və Avropa təhsil tendensiyaları hər zaman əhəmiyyətli olmuşdur.

Bununla yanaşı Azərbaycan başqalarından fərqli olaraq “şəxsi” konsepsiyasından əl çəkmir və tərəfdarları bunu milli ənənələrin spesifikliyi ilə əlaqələndirirlər. Lakin ölkəmiz təhsilin inkişafındakı ümumi proses və tendensiyalardan kənarda qala bilməz və qalmamalıdır. Bu mənada təhsildə sərişələrin gücləndirilməsi tendensiyası istisna ola bilməz. Sözsüz ki, yuxarıda sadalanan əsas sərişələri konkretləşdirərkən mövcud vəziyyəti nəzərə almaq lazımdır. Aşağıda qeyd olunan əsas sərişələr ümumi təhsilin məqsədinə, şəxsiyyətin sosial təcrübəsinin strukturuna, habelə müasir cəmiyyətdə həyatı və praktiki fəaliyyət vərdisləri, sosial təcrübə əldə etməyə imkan verən şagird fəaliyyətinin əsas növlərinə əsaslanaraq aşağıda qeyd olunan əsas sərişələr qrupunu müəyyən etmək olar:

- vacib konseptual sərişələr. Bu şagirdin önəm verdiyi dəyərlərlə, yaşadığı mühitə münasibətlə, orada öz rolu və vəzifələrini dərk etmək, məqsədyönlü hərəkət və addımlar müəyyən etmək üçün qərarlar qəbul etmək bacarıqları ilə şərtlənir. Mövcud sərişələr tədris prosesi və digər fəaliyyət növləri zamanı şagirdin özünüdərk etmə mexanizmlərini təmin edir. Şagirdin şəxsi təhsil yolu və bütövlükdə həyat fəaliyyəti proqramı məhz onlardan asılıdır.

- ictimai-mədəni sərişələr: Milli və ümumbəşəri mədəniyyət sahəsinə dair əldə olunmuş bilik və təcrübələr; bəşəriyyətin, ayı-ayrı xalqların və insan həyatının mənəvi-əxlaqi əsasları; ictimai-sosial hadisə və ənənələrin, ailənin mədəni əsasları; insan həyatında elmin və dinin rolu; məişət və mədəni istirahət sahələrində sərişələr, məsələn, asudə vaxtın səmərəli təşkilinin üsullarına yiyələnmək də bura aiddir. Bura həm də dünyanın global və mədəni problemlərinin dərk olunmasına qədər şagirdin dünya mənzərəsini dərk etməsi üzrə təcrübəsi də daxildir.

- tədris-idrakı sərişələr. Bu ümumi tədris, metodoloji, məntiqi fəaliyyətin elementlərini özündə birləşdirən müstəqil idrak fəaliyyəti sahəsində şagirdlərin sərişələrinin məcmusudur. Bura məqsədamüvafiqlik, planlaşdırma, analiz, refleksiya, özünüqiymətləndirmə işinin təşkili üzrə üsullar daxildir. Öyrənilən obyektə münasibətdə şagird bilavasitə ətraf reallıqlarla bağlı biliklər əldə edir, qeyri-adi situasiyalarda tədris-idrakı problem və hadisələrlə bağlı texnikaya yiyələnmək kimi kreativ vərdislər qaza-

nır. Bu səriştələr çərçivəsində funksional bacarığa (məktəbdə əldə edilmiş biliklərin şagirdin həyatda tətbiq etmək bacarığı) verilən tələblər müəyyən olunur: mücərrəd və konkret olanları fərqləndirmək bacarığı, ehtimal etmək, statistiklik və digər idraki metodlardan istifadə etməklə ölçmə bacarıqlarına yiyələnmək;

- informasiya səriştələri. Bura tədris fənləri, təhsil sahələri, həmçinin ətraf mühitlə bağlı informasiyalar üzrə fəaliyyət səriştələri, müasir informasiya vasitələri (telefon, televizor, maqnitofon, faks, kompüter, printer, modem və s.) və informasiya texnologiyalarına yiyələnmək (audio-video yazılışı, elektron ünvan, SMI, internet) kimi səriştələr də daxildir.

- kommunikativ səriştələr. Bu səriştələr müxtəlif dilləri bilmək, ətraf aləmlə, insanlarla ünsiyyət yaratmaq, keçmiş hadisələri araşdırmaq; müxtəlif sosial rollara yiyələnmək, kollektivdə, qrupda işləmək vərdişlərini əhatə edir. Şagird özünü təqdim etməyi, məktub, ərizə yazmağı, anket doldurmağı, sual verməyi, diskussiya aparmağı və s. bacarmalıdır. Bu səriştələri mənimsəmək üçün təhsilin istənilən pilləsində (tədris prosesi zamanı öyrənilən hər bir fənn çərçivəsində) şagirdlər üçün zəruri və kifayət qədər real olan ünsiyyət obyektləri və onlarla işləmək üsulları qeydə alınır.

- sosial-əmək səriştələri. Bura, vətəndaş, müşahidəçi, seçici, təmsilçi, istehlakçı, tələbatçı, istehsalçı, ailə üzvü kimi öz rolunu icra etmək səriştələrini, həmçinin hüquqi və iqtisadiyyat məsələləri ilə bağlı öz hüquqlarını bilmək və vəzifələrini peşəkarcasına həll etmək bacarıqlarını aid etmək olar. Bu səriştələrə, eyni zamanda, əmək bazarındakı vəziyyəti təhlil etmək, şəxsi və sosial mənfəətlərə uyğun hərəkət etmək, əmək və mülki münasibətlər etikasına malik olmaq kimi bacarıqlar da daxildir.

- şəxsi özünütəkmilləşdirmə səriştələri fiziki, mənəvi və intellektual cəhətdən özünü inkişafetdirməyə, emosional özünütənzimləmə və özünəməxsus üsullarını mənimsəməyə yönəldilmişdir. Şagirdlər öz maraqlarına və imkanlarına uyğun fəaliyyət metodlarına yiyələnirlər ki, bu da onların davamlı özünü dərk etmək prosesində, müasir insan üçün zəruri olan şəxsi keyfiyyətlərin inkişafında, psixoloji savad, təfəkkür və davranış mədəniyyətinin formalaşmasında ifadə olunur. Bu səriştələrə şəxsi gigiyena qaydaları, öz sağlamlığına qayğı, cinsi sa-

vad, daxili ekoloji mədəniyyət və təhlükəsiz həyat tərzii üsulları daxildir. Beləliklə, əsas səriştələrin rolu cəmiyyətin özü tərəfindən dikte olunur və təhsilə dair müasir normativ sənədlərdə qeyd olunur.

Müxtəlif yanaşmalar çərçivəsində hazırlanmış uşaq idraki inkişafının əsas və eksperimental cəhətdən əsaslandırılmış nəzəriyyələrinə baxaq. Bu sahədə toplanmış elmi materialları nizama salmaq üçün biz idraki inkişafın təbiətinin şərhindəki hər biri müəyyən konseptual xətt ilə xarakterizə olunan bir neçə əsas yanaşmanı vurğulayacağıq:

1) genetik yanaşma (K. Bertalanfi, J. Piaje, Q. Ayzenk);

2) sosio-mədəni yanaşma (A. Bandura, L.S. Vıqotski, A.P. Luriya, A.V. Zapanojev və b.);

3) prosessual-fəaliyyət yanaşması (A.V. Bruşlinskiy, L.A. Venqer, P.Y. Qalperin, A.N. Leyontiyev, S.L. Rubinşteyn, N.F. Talızina və b.);

4) təhsilləndirici yanaşma (D.B. Boqayavenskaya, Z.İ. Kalmıkova, E.H. Kabanova-Meller və b.);

5) struktur səviyyəli yanaşma (B.Q. Ananyev və b.)

İsveçrə psixoloqu və “genetik epistemologiya”nın banisi J. Piaje tərəfindən hazırlanmış konsepsiya uşaqların təfəkkürünün inkişafı prosesinin dərk edilməsinə böyük təsir göstərmişdir. Onun fikrincə, intellektin inkişafı praktik fəaliyyət prosesində uşağın müxtəlif əşyalarla əlaqəsi zamanı baş verir. Uşağın zahiri fəallığı əvvəlcə ətraflı və ardıcıl baş verir. Müxtəlif situasiyalarda təkrarlar vasitəsilə hərəkətlər sxematikləşir və simvolik vasitələrin (imitasiya, oyun, nitq və s.) köməyi ilə daxili müstəviyə keçərək idraki (zehni) əməliyyatlara çevrilir. Bu nəzəriyyəyə görə, əməliyyat “daxili hərəkətdir”, xarici obyektiv hərəkətin yenilənməsinin, interyerləşdirilməsinin məhsuludur, digər hərəkətlərlə vahid bir sistemə uyğunlaşdırılır, əsas xüsusiyyəti isə geri çevrilmədir (hər bir əməliyyat üçün simmetriklik və əks əməliyyat xasdır). J. Piaje [5] uşağın intellektual inkişafının dörd mərhələsini müəyyən edir:

1. Zehni inkişaf səviyyəsinin sensomotor mərhələsi. Bu mərhələ uşaq anadan olandan 2 yaşa qədər olan bir dövrü əhatə edir və uşağın ətraf aləmi dərk edib, qavraması bacarığı ilə xarakterizə olunur.

2. Əməli təfəkkür mərhələsi. 2-7 yaşı əhatə edir və bu mərhələdə uşağın nitqi yaranır, onda əyani təsəvvürlər formalaşır.

3. Əşyalarla aparılan konkret əməliyyatlar mərhələsi. Bu mərhələ 7-8 yaşdan 11-12 yaşa qədər uşaqlar üçün xarakterikdir.

4. Mücərrəd əməliyyatlar mərhələsi. Bu mərhələ isə 11-12 yaşdan 14-15 yaşa qədər uşaqları əhatə edir. Bu mərhələdə uşaqlar məntiqi mühakimələr yürüdərək, zehni əməliyyatlar yerinə yetirirlər.

C. Qilforda görə, [3] intellektual inkişaf aşağı mərhələdən daha yüksək mərhələyə keçiddir. İnkişafın əvvəlki mərhələsi həmişə sonrakı mərhələni hazırlayır. Beləliklə, konkret əməliyyatlar mücərrəd əməliyyatlar üçün əsas rol oynayır və onların bir hissəsini təşkil edir. İnkişaf zamanı sadəcə aşağı pillənin daha yüksək səviyyə ilə əvəz olunması deyil, daha əvvəl formalaşmış strukturların daha yüksək səviyyədə inteqrasiyasının baş verməsidir. Bu halda əvvəlki mərhələ yenidən qurulur və daha mürəkkəb intellektual təhsilin tərkib hissəsinə çevrilir [3, s.123-126].

J. Piajenin interiorizasiya (fransızca interiorisation - xaricdən içə keçmə, latınca – daxili mənalarnı verir) nəzəriyyəsi sonrakı inkişafını fərqli şəkildə L.S. Vıqotskinin mədəni-tarixi inkişaf nəzəriyyəsində tapmışdır [2]. Onun fikrincə uşağın intellektual inkişafının spesifikliyi ondan ibarətdir ki, o, ictimai-tarixi qanunlarının təsirinə tabedir və tarixən insanlar

tərəfindən hazırlanmış iş forma və üsullarının uşaqlar tərəfindən mənimsəməsi yolu ilə həyata keçirilir. L.S. Vıqotski yazırdı: “Bütün ali psixi funksiyalar sosial nizamın daxili əlaqələridir. Onların tərkibi, genetik quruluşu, fəaliyyət tərzisi - bir sözlə, bütün təbiəti sosialdır... psixi proseslərə çevrildikdə belə, kvazisosial olaraq qalır”[2, s.146].

**Problemnin aktuallığı.** Araşdırmamızla kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual və yaradıcı sərişlərinin inkişafı prosesinin təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə bu prosesin təşkili üçün şəraitin kifayət qədər nəzəri və metodik inkişafı arasında müasir təhsilin xarakterik ziddiyyətini müəyyən etmiş olduq. Müəyyən edilmiş ziddiyyət tədqiqatın aktuallığını söyləməyə imkan verdi

**Problemnin elmi yeniliyi.** Kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual və yaradıcı sərişlərinin xüsusiyyətləri, o cümlədən təqlid yolu ilə mənimsənilən evristik zehni hərəkətləri yerinə yetirmək qabiliyyəti və hazırlığı, müstəqil düşünmə, təhsil tapşırıqlarının dərk edilməsinin orijinallığı ibtidai sinif şagirdlərinin inteqrasiya olunmuş tədris və tədrisdənkənar fəaliyyətlərinin tədris və yaradıcı fəaliyyətə çevrilməsini təmin edir.

**Problemnin praktiki əhəmiyyəti** kiçikyaşlı məktəblilərin intellektual və yaradıcı sərişlərinin formalaşması üçün hazırlanmış innovativ texnologiyanın təhsil praktikasına tətbiqi, müasir məktəbdə uşaqların təliminin səmərəliliyi üçün pedaqoji şərtlərin aşkar edilməsi ilə müəyyən edilir.

## Ədəbiyyat

1. Əliyev, R.İ. Humanist psixologiya / R.İ. Əliyev. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2023. – 197 s.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собр. соч. – М.: Педагогика, 1982. т. 2. – 342 с.
3. Гилфорд, Дж. Структурная модель интеллекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления. – М.: Прогресс, 2015. – 244 с.
4. Зак А.З. Интеллектика. Систематический курс развития мыслительных способностей учащихся 1-4 классов: книга для учителя / А.З. Зак. – М.: Интеллект-Центр, 2005. – 408 с.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Пиаже Ж. Избр. произв. – М.: Междунар. Пед. Академия, 2004. – 680 с.

Redaksiyaya daxil olub: 10.06.2025